

Upadanje globalne dominacije ZDA in vzpon Kitajske

Jaša Jarec

Združene države Amerike so v 20. stoletju nedvomno prispevale izjemen delež k vzpostavljanju arhitekture mednarodnih političnih odnosov ter oblikovanju podobe geopolitičnega in geoekonomskega svetovnega zemljevida, zato se to obdobje pogosto označuje kot Ameriško stoletje, ki je nasledilo prav tako dolgo, najmanj stoletno obdobje britanske globalne vladavine oz. Britanskega imperija. Ameriška svetovna prevlada, katere prvi znaki so bili opazni že na začetku 20. stoletja in ki je svoj prvi nagli vzpon doživela v obdobju neposredno po koncu II. svetovne vojne, se je kazala na domala vseh področjih mednarodnega političnega vpliva, od ekonomskega, finančnega, vojaškega, diplomatskega, tehnološkega in ideološkega. Visoka razvitost ameriške industrije s poudarkom na obvladovanju temeljnih industrijskih panog, je državi omogočila naglo akumulacijo finančnih in drugih ekonomskih resursov. To ugodno ekonomsko izhodišče je bilo nato vse do konca stoletja ves čas spretno izrabljano na način, da so Združene države Amerike s premišljenim kombiniranjem elementov t.i. »trde moči« (hard power, ki temelji na vojaški moči) in »mehke moči« (soft power, ki temelji na moči privlačnosti političnih idej, idealov in kulturnih dobrin) zlagoma širile svojo svetovno navzočnost in si tako v kontekstu Hladne vojne hkrati s Sovjetsko zvezo prislužile naziv svetovne supersile.

Po razpadu Sovjetske zveze in ekonomskem zlomu mnogih njenih naslednic z Rusijo vred, so se ZDA znašle v vlogi edine preostale svetovne supersile oz. globalne sile, ter začele intenzivno zapolnjevati vakuum, ki je nastal z nenadnim izginotjem velikega ideološkega bloka držav. Čas po Hladni vojni je tako mineval predvsem v znamenju *globalizacije sveta*, kar je v kontekstu globalne politične vloge ZDA pomenilo predvsem krojenje svetovne politične in ekonomske ureditve po meri ameriških zunanjepolitičnih ciljev. Kljub mogočnosti ameriškega vpliva na svetovnem političnem prizorišču, pa so globalizacijski procesi hkrati začeli ustvarjati priložnosti za nove globalne akterje, med katerimi je daleč največji razvojni korak naprej storila Kitajska. Njena bliskovita ekonomska rast, ki so jo na začetku poleg lastnih investicij poganjale predvsem množične selitve primarnih industrijskih panog podjetjih iz razvitih držav in ki v zadnjem času vedno bolj preseneča z naraščajočo konkurenčnostjo tudi tehnološko bolj sofisticiranih ekonomskih izdelkov, je začela odpirati mnoga vprašanja v zvezi s prihodnostjo mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov. Kaj kitajski vzpon pomeni v luči dosedanje ameriške prevlade? Ali se v njem skriva potencial za nastanek nove hegemonске globalne sile, ki lahko usodno zaznamuje 21. stoletje? Je Kitajska s svojo bogato in edinstveno kulturno dediščino sposobna oblikovati novo idejno paradigmo, ki bo

sposobna resno ogroziti dosedanjo dominacijo zahodnih liberalno-demokratskih vrednot? Pri iskanju odgovorov na ta vprašanja je potrebno najprej razumeti predpostavke ameriške hegemonije v 20. stoletju in se podrobneje seznaniti s poglobitnimi trendi kitajskega ekonomskega vzpona.

GLAVNI VIRI AMERIŠKE MOČI V 20. STOLETJU

Status svetovne supersile oz. globalne sile, je nerazdružljivo povezan z *ekonomsko močjo*, ki velja za enega od ključnih predpogojev za pridobitev ostalih vrst moči in vpliva v svetovni politični areni. ZDA so se v 20. stoletju vzpostavile kot vodilna industrijska država, ki je glede na večino kazalnikov ekonomske uspešnosti daleč prednjačila pred ostalimi državami. Poleg izjemne *industrijske zmogljivosti*, se je v zadnji četrtini stoletja kot dodatna odlika ameriške ekonomije izkazala tudi njena visoka prilagodljivost, saj se je po vedno hitrejšem odmiranju starih industrijskih panog oz. njihovi postopni selitvi na globalni Vzhod zelo hitro odzvala na nove razmere in z vzpostavljanjem novih industrijskih sektorjev z visokimi dodanimi vrednostmi – kot so npr. računalništvo, telekomunikacije, letalstvo ter vesoljske tehnologije – poskrbela za nov zagon in podaljšanje svoje vodilne vloge v globalnem kontekstu. Ekonomska moč države in njena politična stabilnost sta ZDA omogočili tudi

obsežno *finančno dominacijo*, ki se je poleg ameriške vloge v kreditiranju drugih držav in ekonomij kazala tudi v vodilni vlogi ameriškega dolarja na mednarodnih finančnih in trgovinskih trgih, pri čemer je večina držav dolar uporabljala tudi kot valuto, v kateri so shranjevale svoje devizne rezerve. Uspeh ameriške ekonomije pa je bil v veliki meri pogojen z njenimi *tehnološkimi temelji*. Kvaliteta ameriškega visokošolskega sistema in njegova tesna prepletenost s poslovnim sektorjem sta omogočila neprestan dotok visoko kvalificiranih znanstvenikov, inženirjev in druge inteligence (s posebnim poudarkom na množičnem pridobivanju »možganov« iz vsega sveta), ter dobro izobraženost širšega delovno aktivnega prebivalstva, kar je rezultiralo v visoki ekonomski konkurenčnosti mnogih industrijskih panog. To je ZDA omogočilo, da so dosegle že omenjen postopen prehod v vedno bolj sofisticirane oblike industrijske proizvodnje – vključno z vedno večjim obsegom storitvenega sektorja – in s tem ohranile svoj primat v določanju glavnih smernic svetovnega industrijskega razvoja. Naslednji vir ameriške dominacije je predstavljala njena *vojaška moč*. Njena prava razsežnost se je prvič pokazala z vstopom ZDA v II. svetovno vojno, nato pa je v drugi polovici 20. stoletja vojaški razvoj ZDA potekal v smeri vedno večjega tehnološkega napredka, ki se je v prvi fazi odražal v povečevanju števila in tehnološke kompleksnosti jedrskega arzenala, proti koncu stoletja pa v vedno bolj intenzivnem vpeljevanju informacijsko-komunikacijskih in računalniško podprtih tehnologij v vojaško industrijo. ZDA, ki med vsemi državami sveta v svojo vojsko še vedno investirajo daleč največ proračunskih sredstev, so tako proti koncu stoletja dosegle nesluten vojaški primat, njihova globalna vojaška prisotnost in bolj ali manj redna vojaška posredovanja v politično »neposlušnih« državah pa sta v drugi polovici 20. stoletja pripeljali do vojaške hegemonije, vzpostavljene predvsem v funkciji zadovoljevanja ekonomskih interesov.

UNIPOLARNI AMERIŠKI TRENUTEK PO KONCU HLADNE VOJNE

Opisani vzpon ZDA je v desetletjih po II. svetovni vojni potekal vzporedno z razvojem njene takratne največje politične in vojaške tekmice, Sovjetske zveze. Veliko rivalstvo med obema velikima državama, ki se je navzven odražalo v delitvi svetovnega sistema držav na dve glavni ekonomsko-politični interesni sferi in v intenzivnem medsebojnem obo-

roževalnem tekmovanju, označuje etapo v mednarodnih političnih odnosih, za katero je bila značilna t. i. *bipolarna svetovna ureditev*. Ta ureditev se je obdržala vse do demontaže socialističnih držav v Vzhodni Evropi koncem 80. let 20. stoletja oz. do razpada Sovjetske zveze, ki je sledil kmalu zatem. Razpadu Sovjetske zveze je sledilo izjemno turbulentno obdobje za vse njene države naslednice, ki je bilo zaznamovano s serijo ekonomskih in političnih kriz, ki so pretresale večino post-sovjetske regije. Kriza je med drugim močno prizadela tudi največjo državo naslednico Sovjetske zveze, Rusijo, ki je v 90. letih doživela domala popoln ekonomski zlom, s čimer je izgubila tudi velik delež svoje nekdanje politične moči. Ta nova etapa v mednarodnih političnih odnosih, v kateri so se ZDA naenkrat znašle v vlogi edine preostale svetovne supersile, je zaradi novonastale strukture v mednarodnih odnosih označena tudi kot *unipolarna svetovna ureditev*. Zanj je značilno, da obstaja v mednarodnih odnosih samo en dominanten center, ki lahko s svojo močjo in vplivom bolj ali manj poljubno razpolaga v skladu s svojimi cilji in interesi. Ta center moči, ki ga v našem primeru poseblyajo ZDA, ima glavno besedo pri določanju dinamike mednarodnih odnosov, saj mu je večina ostalih držav v pretežni meri podrejena oz. je v primeru nepripravljenosti na sodelovanje izpostavljena tveganju izolacije oz. izločitve iz svetovnega sistema.

Unipolarna ureditev je omogočila ZDA, da so svoj model modernizacije, temelječ predvsem na promociji tržne ekonomije in vrednot liberalne demokracije, začele globalno razširjati kot edini mogoči model političnega, ekonomskega in družbenega razvoja. Pri tem so glede na vrsto interesov in vrsto problema v posamezni svetovni regiji ali državi uporabljale različna sredstva, ter svojo zunanjo politiko izvajale na različne načine, in sicer bodisi v multilateralnem okviru sodelovanja s širšim krogom drugih držav (npr. znotraj Organizacije združenih narodov) bodisi v sodelovanju z ožjim krogom svojih zaveznikov, ali pa povsem samostojno oz. unilateralno. Kljub temu, da so si ZDA za mnoge svojih večjih zunanjepolitičnih aktivnosti od začetka unipolarizma naprej prizadevale pridobiti širši konsenz pod okriljem Organizacije združenih narodov, se je večkrat izkazalo, da je supersila, kadar gre za njene vitalne interese, pripravljena svoje cilje dosegati tudi mimo vseh mednarodnih političnih forumov in delovati povsem na lastno pest.¹

SPREMINJANJE SVETOVNEGA GEOPOLITIČNEGA ZEMLJEVIDA: VZPON KITAJSKJE

Ko je govora o aktualnem vzponu Kitajske, je potrebno najprej omeniti, da gre pravzaprav za njen ponovni vzpon, saj je srednjeveško kitajsko cesarstvo, znano tudi pod imenom »Cesarstvo sredine«, hkrati z Indijo predstavljalo eno od dveh velikih azijskih civilizacij, ki sta skozi dobršnje obdobje zgodovine imeli močan ekonomski in kulturni vpliv v širši azijski regiji.² Moderni vzpon Kitajske se je po dolgotrajnejšem obdobju stagnacije in nazadovanja, ki je sledilo zatonu kitajske srednjeveške moči, začel v poznih 70. letih 20. stoletja z obsežnimi reformami, ki jih je začel izvajati kitajski komunistični politik Deng Xiaoping. Ta je v okviru obsežne modernizacije države pričel z uvajanjem t. i. *socializma s kitajskimi značilnostmi*, katerega sestavni del je bilo tudi vpeljevanje tržnega gospodarstva, ki je postopno začelo sobivati (in še vedno sobiva) z nedemokratično enostrankarsko vladavino Komunistične partije Kitajske.

Od takrat Kitajska beleži konstantno ekonomsko rast, ki jo odraža večina relevantnih makroekonomskih indikatorjev. Tako ta država že od leta 2003 beleži rast BDP-ja v višini okoli 10 % in je tako v letu 2010 po velikosti BDP-ja že izpodrinila Japonsko z drugega mesta lestvice največjih svetovnih gospodarstev ter se uvrstila neposredno za ZDA, v letu 2009 pa je na lestvici največjih držav izvoznic na prvem mestu prehitela dolgoletno rekorderko Nemčijo. Njene devizne rezerve so v drugi polovici leta 2010 dosegle že 2,65 bilijona ameriških dolarjev, kar predstavlja največjo zalogo deviznih rezerv na svetu. Hkrati pa je Kitajska s posedovanjem več kot 1 bilijona ameriških dolarjev vrednih ameriških državnih obveznic največja lastnica ameriškega zunanjega dolga. V letu 2009 se je Kitajska povzpela tudi na drugo mesto na lestvici držav prejemnic tujih neposrednih investicij (za ZDA), prav tako pa se vedno višje povzpenja tudi na lestvici držav izvoznic neposrednih investicij. Na opisani ekonomski uspeh Kitajske je vplival splet zelo različnih dejavnikov. Po eni strani lahko govorimo o povsem »naravnih« razlogih, kot je npr. velikansko število prebivalstva, ki predstavlja ob nizkih standardih zaščite delavskih pravic,

nizkih povprečnih dohodkih prebivalstva in čedalje večji profesionalni usposobljenosti delavstva, praktično neprecenljiv človeški vir, po drugi strani pa stoji za celotnim procesom kitajske ekonomske rasti zavestna politika kitajskih komunističnih oblasti, ki želijo svojo deželo načrtno dvigniti na piedestal svetovne ekonomske in politične velesile. Kitajska razvojna in ekonomska politika se tako usmerjata v izvajanje različnih ukrepov za spodbujanje gospodarske rasti, od izdatnega investiranja v raziskave, razvoj in izobraževalni sistem, ustanavljanja svobodnih podjetniških con z minimalnim vmešavanjem države v njihovo delovanje, formiranja gospodarskih klasterjev panožno komplementarnih podjetij, pa do spodbujanja izvoza s pomočjo umetnega vzdrževanja nizke vrednosti domače valute in izvajanja državnega protekcionizma nad določenimi paradnimi domačimi gospodarskimi panogami. Če k temu dodamo še dediščino konfucijanskega izobraževalnega sistema in delovnega etosa, nacionalni zgodovinski spomin kitajske srednjeveške moči ter relativno dolgo tradicijo vlaganja v področje raziskav in razvoja, je kitajski uspeh pravzaprav dokaj razumljiv.

Opisani trendi ekonomske rasti Kitajsko že uvrščajo med vodilne svetovne industrijske države, pri čemer ta država s svojimi proizvodnimi kapacitetami počasi že prevzema vodstvo v večini temeljnih industrijskih sektorjev, npr. v industriji jekla, ladjedelništvu in blagu široke potrošnje, strmo rast pa beležijo tudi sektorji kot so gradbeništvo, industrija cementa, težka strojna industrija, avtomobilska in kemična industrija. Nagla industrializacija in z njo povezana urbanizacija sta povzročili, da se je Kitajska uvrstila med največje svetovne porabnike praktično vseh osnovnih strateških surovin (razen nafte, kjer še vedno daleč prednjačijo ZDA³): od jekla, premoga, žita, do mesa. Poleg tega je Kitajska največja svetovna porabnica aluminija, bakra, umetnih gnojil, postopoma pa prevzema oz. se približuje prvemu mestu v potrošnji najrazličnejših potrošnih dobrin – simbolov množične potrošniške družbe – kot so prenosni telefoni, TV-sprejemniki, hladilniki, osebni računalniki itd.

Gospodarski vzpon Kitajske pa ni več omejen samo na klasične industrijske sektorje, saj vse večji del njenega gospodarstva sestavljajo storitvene dejav-

1 Eden od očitnih primerov je bila denimo vojna v Iraku, ki jo je leta 2003 začel takratni ameriški predsednik George W. Bush.

2 Po nekaterih ocenah je Kitajska še leta 1820 prispevala 30 % svetovnega BDP-ja.

3 Kitajska se sicer uvršča na drugo mesto med največjimi svetovnimi porabniki energentov.

nosti in industrijske dejavnosti z visoko dodano vrednostjo. Zaradi vse večje usposobljenosti kitajske delovne sile namreč vse več zahodnih podjetij določene storitve, kot so npr. računovodstvo, informatika, inženiring, programiranje ipd., naroča na Kitajskem, poleg tega pa je Kitajska zaradi svojih velikih vlaganj v sektor raziskav in razvoja zaradi primerjalno še vedno zelo nizkih stroškov dela, vse bolj konkurenčna tudi na področju tehnološko zahtevnejših panog, kot so izdelava mikročipov, informacijsko-komunikacijske tehnologije, tehnologije za pridobivanje obnovljivih virov energije (t. i. »zelene tehnologije«), pa tudi civilnih letal, hitrih vlakov, vesoljskih tehnologij idr.

BITKA ZA ENERGETSKE VIRE

Strma rast kitajske ekonomske moči in s tem povezana vse večja potreba po varni in stabilni oskrbi s surovinami, so kitajsko politično elito navedle k novim geostrateškim in geoekonomskim razmislekom. Nemotena oskrba s surovinami – predvsem z energenti – je namreč nujen pogoj nadaljevanja dosedanjih stopenj gospodarske rasti, kar je med drugim eno od glavnih jamstev vzdrževanja notranjega socialnega miru na Kitajskem, zaradi česar temu vprašanju kitajske komunistične oblasti posvečajo še posebno pozornost.

Kljub temu, da Kitajska precejšni del svojih energentov zaenkrat še vedno pridobiva iz lastnih virov, se bo v prihodnje njena energetska odvisnost zaradi

visokih stopenj gospodarske rasti samo še povečevala. Tako je za pričakovati, da bo ob nafti, ki jo ta država zaradi nezadostnih domačih kapacitet že dolgo v pretežni meri uvaža iz drugih držav, kmalu morala začeti uvažati tudi zemeljski plin in celo premog, kljub velikanskim zalogam in svetovnemu primatu v njegovi proizvodnji.⁴

Vprašanje energetske oskrbe je s tem postalo eno od vprašanj nacionalne varnosti, zato kitajske oblasti že dlje časa s pomočjo t. i. *energetske diplomacije* intenzivno vzpostavljajo različne mednarodne kanale za zagotovitev energetske oskrbe. Kitajska je tako v zadnjih nekaj letih okrepila svoja zunanje-politična prizadevanja v državah, ki razpolagajo s potrebnimi zalogami energentov (in drugih industrijskih surovin), predvsem nafte. To vključuje poglobljanje gospodarskega sodelovanja z različnimi državami sveta, od bližnjega vzhoda (Iran, Savdska Arabija), Afrike (Angola, Sudan), Latinske Amerike (Venezuela, Brazilija), do Srednje Azije (Kazahstan, Uzbekistan). Oskrbo z energenti si ta država zagotavlja bodisi preko kupovanja na trgu bodisi s pomočjo vlaganja v energetska infrastrukturo posameznih držav preko svojih državnih korporacij, kar nedvomno priča o njeni težnji po igranju proaktivne vloge na mednarodnih energetskih trgih.

Kitajski geostrateški interesi glede pridobivanja energetskih surovin so seveda neposredno soočeni z dolgoletno ameriško prevlado na tem področju.

⁴ Kitajska 80 % vse svoje električne energije proizvede s pomočjo premoga. Kitajske oblasti zato že izvajajo postopno diverzifikacijo virov električne energije, ki vključuje povečevanje deleža obnovljivih virov za njeno pridobivanje.

ZDA so namreč do sedaj dominirale na globalnem trgu energetskih surovin, in sicer, tako preko svoje vloge največjega svetovnega uvoznika in uporabe ameriškega dolarja kot edine svetovne »naftne valute«, kot preko obvladovanja proizvodnih kapacitet ter vojaške prisotnosti na glavnih svetovnih energetskih žariščih (predvsem na Bližnjem vzhodu) in vzdolž pomembnih energetskih poti. V tem trenutku je težko predvideti nadaljnji razvoj tekmovanja obeh velesil za obvladovanje trgov z energetskimi viri, vendar je vsekakor moč trditi, da bo razplet na tem področju v veliki meri vplival tudi na potek njunega tekmovanja za globalno ekonomsko in politično prevlado.

NAMESTO ZAKLJUČKA: PERSPEKTIVE GLOBALNIH POLITIČNIH RAZMERIJ MOČI V 21. STOLETJU

Kako bo bliskovit gospodarski vzpon Kitajske vplival na prihodnost svetovnih geopolitičnih razmerij in še posebej na status ZDA kot edine globalne supersile, je v tem trenutku nemogoče z gotovostjo napovedati. Kitajska se je v zadnjih dveh desetletjih nedvomno spremenila v pomembnega svetovnega političnega akterja, katerega vpliv se bo v prihodnosti samo še povečeval. 21. stoletje tako zelo verjetno ne bo geopolitično zaznamovano kot še eno Ameriško stoletje, kot se je še nedolgo tega napovedovalo, temveč bo prišlo do pomenljive prerazporeditve globalnih razmerij moči, pri čemer bo Kitajska zelo verjetno prevzela eno od vodilnih vlog. Svetovna gospodarska kriza, ki je izbruhnila leta 2008, je tovrstni trend le še potrdila, saj je rapidno upadanje gospodarske aktivnosti v večini zahodnih držav spremljal le relativno blag padec gospodarske rasti na Kitajskem, ki je uspela svoje enormne proračunske presežke preteklih let izkoristiti za ponoven zagon svoje ekonomije s pomočjo obsežnih vlaganj v domače infrastrukturne projekte, s čimer so kitajske oblasti uspeli zadržati visoko stopnjo gospodarske rasti tudi na vrhuncu krize leta 2009⁵¹. Ali je ravno t. i. »Veliko recesijo«, ki je dodobra zamajala temelje ameriškega gospodarstva in hkrati poskrbela za še en dokaz o stabilnosti kitajskega vzpona, mogoče označiti kot točko preloma v globalnih političnih razmerjih, bo pokazal čas.

Pri razmišljanjih o bodočem razmerju moči med ZDA in Kitajsko pa je potrebno vzeti v ozir še ne-

kaj pomembnih dejstev, ki bi utegnili sugerirati, da ne glede na aktualne trende, Kitajsko čaka pred prevzemom globalnega političnega primata še veliko nalog. Prvič, Kitajska je ne glede na bliskovit gospodarski vzpon določenih (urbanih) regij še vedno dežela s stotinami milijonov revnega prebivalstva, v katerem se skriva velik potencial socialnih napetosti, ki lahko ob morebitnem izbruhu resno ogrozijo nadaljnjo kitajsko rast. Drugič, kitajski vpliv bo v prihodnje izviral iz njene absolutne moči, izvirajoče predvsem iz velikanske količine njenih človeških resursov. To z drugimi besedami pomeni, da kljub temu, da utegne Kitajska v skupni letni višini proizvedenega BDP-ja ZDA prehiteti že dokaj kmalu, bo z vidika BDP-ja na prebivalca, kot pomembnega indikatorja ekonomske razvitosti posamezne države, še dolgo zaostajala za ZDA. Tretjič, ZDA so v globalnem merilu še vedno brez resne konkurence na vojaškem področju. Četrtrič, ZDA se zaradi že omenjenih visokih vlaganj v izobraževalni sistem ter sektor raziskav in razvoja ponašajo z najboljšimi univerzami na svetu, ki močno dominirajo na vseh relevantnih svetovnih lestvicah in vsako leto pritegnejo tisoče nadarjenih študentov iz vsega sveta. Pot do tehnološke dominacije Kitajske, ki letno v ta področja primerjalno vlaga precej manj sredstev kot ZDA, je torej kljub precejšnjim premikom na tem področju še vedno dolga.

Bodoča arhitektura porajajočega se multipolarnega sveta ostaja tako zaenkrat še velika neznanka. Glede na aktualne trende razvoja Kitajske je moč tej državi v prihodnosti vsekakor napovedati zelo pomemben vpliv na globalne politične in ekonomske odnose. Pri tem pa ne gre zanemariti dejstva, da je za Kitajsko značilen povsem drugačen tip politično-kulturne in kulturno-civilizacijske dediščine kot za zahodne države, ki se bodo morale tako v prihodnje soočati tudi z vse večjo prisotnostjo drugačnega ideološkega in kulturološkega koncepta. Liberalno-demokratski vrednotni okvir, ki je dolgo časa predstavljal idejni temelj za širjenje hegemonije zahodnih držav z ZDA na čelu, se bo tako zelo verjetno počasi spremenil v zgolj eno od možnih političnih izbir, za katero se bo odločal le določen krog držav. In lahko domnevamo, da bo v prihodnje ravno velikost tega kroga določala meje ostankov ameriške politične in ekonomske dominacije.♦

5 Po podatkih kitajskega Nacionalnega statističnega urada je gospodarska rast v navedenem letu znašala 8,7 %